

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

M.O.Baltabayeva, O.A.Komiljonova

Franshizalarni ochish va ular bilan samarali ishslash - biznesni rivojlantirishning omili sifatida 6

A.Y.Toyirov S.R.Shodiyev

Mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishda oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishslash sanoatining o'rni 9

A.Y.Toyirov

Hududiylar iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda infratuzulmaning o'rni 16

FALSAFA**A.A.Qambarov**

Abdulla Avloniy o'zbek millatining ma'rifatparvar ziyolisi..... 21

G.T.Kabulniyazova

Uyg'onish davri falsafasining mashhur vakili Nikolay Kuzanskiyning panteistik ontologiyasi 27

X.N.Xolmirzaev

Sun'iy intellekt tizimlarida ijtimoiy me'yorlar va inson qadriyatlarining ahamiyati..... 32

S.S.Evato

O'rta asr sharq faylasuflari ta'limotlaridagi gnoseologik va teologik qarashlarning qiyosiy tahlili.... 37

I.A.Asatulloev

Erix fromm ijtimoiy-ekzistensial konsepsiyasida inson tabiat deformatsiyasi..... 40

B.X.Tolipov

Yoshlar iqtisodiy faolligini sog'lom axloqiy-iqtisodiy raqobat asosida rivojlantirishning falsafiy jihatlari 46

Sh.Q.Oxunova

Yangi O'zbekistonda ma'rifatli jamiyatni shakllantirishning sinergetik strategiyasi 50

M.K.Soipova

Fazl Ibn Axmadning ontoljik qarashlari..... 54

L.K.Axatov

Irfoniylar qarashlarning falsafiy mazmun-mohiyati (mutafakkirlar asarlarining tahlili asosida)..... 59

J.A.Mamanov

Yoshlarda ma'naviy madaniyatni yuksaltirishning milliy va umuminsoniy tamoyillari 63

I.I.Umrzakov

Xalq musiqa ijodiga doir falsafiy-madaniy yondashuvlar..... 70

Sh.A.Ismailov

Yangilanayotgan O'zbekistonda ijtimoiy himoya va ijtimoiy siyosat yuritishning asosiy omillari 74

R.S.Raupova

Abu Ali Ibn Sinoning ma'naviy-axloqiy qarashlarining mamlakatimiz rivojida tutgan o'rni 78

M.A.Rahmonova

Abdurauf Fitrat ma'naviy-axloqiy qarashlarini yurtimiz taraqqiyotida tutgan o'rni 84

D.V.Vohidova, O.L.Berdiyev

Turkiy tasavvufning buyuk namoyandası..... 92

B.B.Dehqonov

Yangi O'zbekistonda uchinchi Renessans poydevorini qurishda Xojagon-Naqshbandiya ta'limotidagi bag'rikenglik g'oyalalarining o'rni va ahamiyati 96

A.Z.Sharipov

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi-yurtimizda inson qadrini oshirish hamda ma'naviy salohiyatni yuksaltirishdagi islohotlar assosi sifatida..... 102

L.B.Ikromova

Zamonaviy o'zbek falsafasida gnoseologik muammolarning yoritilishi..... 107

A.X.Amonlayev, M.Y.Sultonov

Islam qadriyatlarida shaxs ma'naviyati haqidagi qarashlarning gumanistik mohiyati 111

УО'К: 159.923.2:316.7

**ERIX FROMM IJTIMOIY-EKZISTENSIAL KONSEPSIYASIDA INSON TABIATI
DEFORMATSIYASI**

**ЧЕЛОВЕК В СОЦИАЛЬНО-ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ КОНЦЕПЦИИ ЭРИХА ФРОММА
ДЕФОРМАЦИЯ ПРИРОДЫ**

DEFORMATION OF HUMAN NATURE IN ERICH FROMM'S SOCIAL-EXISTENTIAL CONCEPT

Asatulloev Inomjon Abobakir o'g'li

Farg'ona davlat universiteti dotsenti, Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)

Annotatsiya

Erix Fromm ekzistensial falsafasida inson tabiat, uni shakllantiruvchi omillar, insonlardagi hukmronlikka intilishni yoki bo'ysunishga moyillik, hayotga muhabbat va nafratning mazmuni va ijtimoiy ahamiyati tahlil qilingan.

Annomatics

Экзистенциальная философия Эриха Фромма анализирует человеческую природу, факторы, ее формирующие, стремление людей к господству или подчинению, содержание и социальное значение любви и ненависти к жизни.

Abstract

Erich Fromm's existential philosophy analyzes human nature, the factors that shape it, the desire for dominance or submission in people, the content and social significance of love and hatred for life.

Kalit so'zlar: inson tabiat, yaratuvchilik, buzg'unchilik, hukmronlikka intilish, bo'ysunishga moyillik, qalb, ijtimoiy qaramlik, begonalashuv.

Ключевые слова: человеческая природа, творчество, ниспровержение, стремление к господству, склонность к подчинению, душа, социальная зависимость, отчуждение.

Key words: human nature, creativity, destructiveness, desire for dominance, submission, soul, social dependence, alienation.

KIRISH

Erix Fromm ekzistensial falsafasida inson tabiatini va uni shakllantiruvchi omillar tahlil qilinadi. Mutafakkir insonlardagi hukmronlikka intilishni yoki bo'ysunishga moyillikni – sadizm va mazoxizm tendensiyalari orqali, hayotga muhabbat va nafratni nekrofiliya hamda biofiliya tendensiyalari orqali ochib beradi. Ushbu kategoriyalarni birma bir ko'rib chiqish inson qalbini tushunishga, uning ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatib berishga hizmat qiladi. Biz ham tadqiqotimiz doirasida ushbu tushunchalarni frommcha tahlilini keltirishni maqsad qildik.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Erix Frommning ijtimoiy-madaniy konsepsiyasida ozodlik konsepti ko'plab olimlar tomonidan o'rGANILGAN. Jumladan, K.Miamoto 1987 yilda «Erix Frommning begonalashuv teoriyası» nomli tadqiqoti orqali, N.Anjum esa, 2004 yilda «Erix Fromm falsafasida inson va jamiyat masalasi» mavzusida doktorlik dissertatsiyasini yoqlaydi. Turk olimlaridan M.Guner mutafakkirning axloq falsafasiga doir, H.Atsiz bo'lsa, insonparvar diniy qarashlarini bugungi jamiyat axloqiy mezonlari nuqtai nazaridan o'rGANADI.

O'zbekistonda Erix Fromm falsafiy antropologiyasida qalb konsepsiyasiga bag'ishlangan maxsus ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmagan bo'lsa-da, G.M.Ruzmatova, V.Alimasov, Q.Ro'zmatzodalarning ilmiy tadqiqotlarida ilgari surilgan qarashlar uning falsafiy ta'lomi haqida umumiylashtiruv hosil qilishga yordam beradi[1;264]. SHuningdek, Rahmon Qo'chqorning «Qalb ilmi egasi»[2;177-179] nomli maqolasida ham mutafakkirning hayoti va faoliyati qisqacha yoritilgan. Mamlakatimizda Erix Fromm falsafasi faqatgina neofreydizm yo'nalishi bo'yicha tadqiq qilingan. Ammo qayd etish lozimki, shu kunga qadar mutafakkirning inson qalbi tahliliga doir falsafiy-

FALSAFA

antropologik izlanishlar to'liq va atroficha olib berilmagan. Erix Fromm falsafasini neofreydizm nuqtai nazaridan o'rgangan olimlar qatoriga V.I.Dobrenkoe, G.A.Titarenko, F.X.Sabirov kabi tadqiqotchilarни misol qilib keltirish mumkin. SHuningdek, mutafakkir falsafasi falsafiy antropologiya doirasida P.V.Agapov, I.A.Osipov, I.V.Egorovalar tomonidan tadqiq etilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Erix Fromm buzg'unchilik va nafratni yuzaga chiqaruvchi ba'zi masalalari tadqiqida inson aslida qanday degan savolni o'taga tashlaydi. Insonning mohiyatida hech qanday murakkablik yo'q va u ijtimoiy muhitning mahsuli sifatida jamiyat hosilasidir. Inson mohiyati aniq bir moddiy asos orqali emas, ekzistensial ziddiyat holatida namoyon bo'ladi. Bu ziddiyat quydagicha namoyon bo'ladi: bирinchidan, inson hayvon sifatida instinktlarga ega bo'lsada, u o'zi uchun etarli to'kis emas; ikkinchidan, inson maqsadlariga etishish uchun fikrlay olishdek qobiliyatga ega; uchinchidan, inson boshqa mavjudotlar ega bo'lmagan boshqa bir xususiyatga, ya'ni o'zligini, o'tmishini va o'limga olib boruvchi kelajagini farqiga bora oladi.

Inson qalbining hukmronlik istagi, boshqalarni ezish va kamsitish orqali lazzatlanish mayli sadizm deyiladi. Mazoxistik xususiyatga qarama-qarshi xolat sadizm hisoblanadi.

Erix Fromm sadistik tendensiyanı 3 tipini ko'rsatadi: «birinchisi, boshqa odamlarni o'ziga qaram qilish va ularni xohlagancha boshqarish; ikkinchisi, odamlar ustidan mutloq hukmronlik o'rnatibgina qolmay, ularni eksplutatsiya qilish va ulardan foydalanish hisoblanadi. Egalik qilish hissi boshqalarni moddiy boyliklarinigina emas, axloqiy va intellektual sifatlariga ham qaratilgan bo'ladi; uchinchisi, boshqa odamlarni azoblash va ularni qynalayotganligini ko'rishda namoyon bo'ladi»[4]. Faylasuf sadizmning kelib chiqishi jinsiy munosabatlarni buzilishi bilan bog'liq emasligini ilgari suradi. Bu moyillikni nafaqat jinsiy aloqada, balki boshqa tabiiy aloqalarda ham kuzatish mumkin. Inson boshqa bir mavjudotni nazorat qilishni, azoblashni istaydi va bu uning yashirin xohishi hisoblanadi. «Sadizmning mohiyati tirik mavjudot ustidan chinakam va cheksiz hukmronlikka ega bo'lishdir. Birov o'zini himoya qilish qobiliyatiga ega bo'lmasa, unga og'riq va tahqir etkazish mutlaq ustunlikka ega bo'ladi»[14]. Frommgacha sadizm va mazoxizm jinsiy aloqa anamaliyalari fenomeni sifatida ko'rilgan. Olim xulosa qiladiki, «sadizm (va mazoxizm) jinsiy zo'ravonlik sifatida bu ulkan sohaning faqat kichik qismini ifodalaydi, bu hodisalar jinsiy aloqa bilan bog'liq emas. Jinsiy bo'lmagan sadistikda odam - ojiz va himoyasiz mavjudotni (insonni yoki hayvonni) topadi va unga jismoniy azob beradi, hatto uni hayotdan mahrum qilishga urinadi»[14;61]. Jamiyatda o'z o'rnini topaolmagan yoki bolalikdan istaklari bostirilgan inson oila a'zolariga yoki boshqalarga sadistik munosabatda bo'ladi.

Mazoxistik va sadistik moyilliklar boshqalar to'g'risida xaddan tashqari g'amxo'rlik qilish va mehribonlik qilish kabi niqoblar bilan yashiringan bo'ladi. Mazoxistning qaramligi ochiq oydin ko'rinsa, sadistga o'ziga tegishli odam kerak, zero, u o'zining kuchli deb his etishi uning kimnidir xo'jayini ekanligiga asoslanadi. Aslida odamlar o'z hukmronligi ostidagi insonlarga hamma narsani - mehr-muhabbat, e'tibor, hurmatni berishi mumkin, faqat bir narasani bermaydi - ozodlik va mustaqillik huquqini bermaydi. Ushbu holatlarni ota-onalarning farzandlari bilan bo'lgan munosabatlarida ham uchratish mumkin.

Amerikalik olim xarakterning mazoxistik belgilari va tegishli buzuqlik qayerdan kelib chiqadi, degan savol qo'yadi. Ya'ni, ham mazoxistik, ham sadistik mayllarning umumiy belgilari nimalardan iborat? Uning fikricha, ham mazoxistik, ham sadistik intilishlar individga yolg'izlik va kuchsizlikning chidab bo'lmaydigan uqubatlaridan halos bo'lishga ko'maklashadi. Mazoxistlar ustida olib borilgan psixonalistik kuzatishlar ularda yolg'izlik daxshatli va o'z ojizligini his etish kuchayib borishini namoyon qiladi. Erix Fromm fikriga ko'ra, «mazoxizmda individ yolg'izlik va xaqirlik (hechlik)ning chidab bo'lmash hissi tufayli harakatga keladi. U psixologik ma'nodagi o'z «men»idan voz kechib bu hisni bartaraf etmoqchi bo'ladi; buning uchun o'zini kamsitadi, azob chekadi va o'zini haddan tashqari xaqirlikka olib boradi. Biroq og'riq va iztirob-aslo u intilayotgan narsa emas, og'riq va iztirob - bu baho bo'lib, u ana shu bahoni anglanmagan umidda, anglanmagan maqsadga erishish uchun to'laydi. Bu juda og'ir baho, o'zini azobga tiqayotgan bu to'lovchiga yana va yana ko'proq to'lashga to'g'ri keladi, u hech qachon to'laganlari evaziga ichki olami va xotirjamlikka erisha olmaydi»[4;131-132]. Demak, inson qalbidagi siqilgan istaklar va uning tadrijiy davomi insonda yangicha xarakterni shakllantiradi.

Shuni ta'kidlash joizki, psixologik nuqtai nazaridan mazoxistik va sadistik tendensiya ham faqat bitta sababdan - yolg'izlik uqubatlariga chiday olmaslik va o'z shaxsining kuchsizligidan kelib

chiqadi. Ular bir biri bilan shunday dialektik bog'liqki, birini ikkinchisi to'ldiradi. Sirtdan qaraganda ular bir-birini istisno etadi, biroq ularning asosida ayni bir ehtiyoj yotadi. Sadizm va buzg'unchilik garchi bir-biri bilan bog'langan bo'lsa-da, bir xil hodisa emas. Buzg'unchi shaxs ob'ektni yo'q qilishga, ya'ni undan qutulishga intiladi, sadist esa ob'ekt ustidan hukmronlik qilishga intiladi va uni yo'qotganida iztirob chekadi.

Ko'pchilik, mazoxistik hodisani muhabbatning namoyon bo'lishi, deb hisoblaydi. Boshqalar uchun o'zidan to'la voz kechish, uning manfaatlari yo'lida o'z huquq va istaklaridan voz kechish-ana shularning hammasini «buyuk muhabbat»ning namunasi qilib ko'satadilar, muhabbat uchun eng yaxshi isbot o'zing sevgan odam uchun o'zingni qurban qilish va o'zligindan voz kechishga tayyor turish, deb hisoblaydilar. Bizningcha bu fikr noto'g'ri. Chunki muhabbat ikki insonning mustaqilligi va mukammalligi asosidagi ittifoq bo'lib, u tenglik va ozodlikka asoslanadi. Bunday vaziyatda mazoxizm va muhabbatni bir-biriga qarama-qarshi ekanligi kelib chiqadi.

Mazoxist sifat insonlar boshqa insonga, tuzilmaga, Xudoga bo'y sunishga intiladi, bu bilan yolg'izlikdan qutulishni istaydi. Sadist, aksincha, hukmronlikka intilib, o'z hukmi va irodasini boshqaga o'tkazishni istaydi. Bunday nosog'lomlikning yaqqol namoyoni o'ziga mahliyolikka olib keladi, bunda odamlarga qo'shilish o'rniغا, aksincha, ichki sub'ektiv dunyoga beriladi. «Havotir va ojizlik, qo'rquv va tushkunlik holati birdaniga johillikka aylanib, buzg'unchilikni keltirib chiqaradi, ya'ni begona, dushman dunyoni yakson qilish istagi tug'iladi. Murosasoz inson to'daga singib ketishni istaydi, shaxssizlikda erib ketadi, shunday holda yolg'izlik va yuqori havfning «noqulay» holatidan qochadi»[3;112]. Demak, jamiyatimizdag'i insonlarning hokimiyat istagi, boshqaruvga o'chlikda ham havotir va ojizlik holatidagi buzg'unchilik aks etadi.

Erix Fromm azobdan huzurlanishning tez-tez uchraydigan shakli, - bu shaxsiy to'liqsizlik, ojizlik, tubanlik hissiyoti, deb hisoblaydi. Bu hissiyotlar – o'z kamchiliги va ojizligini oddiygina anglashning o'zi emas. Bunday insonlar doimo tashqi dunyoga muhtojliklarini yaqqol namoyon qiladi. «Ular faollikni xohlamaydi, ya'ni o'zlarini istagan narsani qilmaydi, balki haqiqiy yoki hayotiy bo'lgan tashqi kuchlarning buyrug'iga bo'y sunadi, odatda, odamlar «men xohlayman» yoki o'z shaxsiy «men»ining hissiyotini sinab ko'rishga qodir emas. Ular, umuman, hayotni engib bo'lmaydigan boshqarib bo'lmaydigan, og'ir kuch sifatida his qiladi»[3;113]. Bunday mazoxistik xarakterni shakkantiruvchi muhit shaxsiy «men» ni o'ldiradi va shaxsiy to'liqsizlikni yuzaga keltiradi.

«Mazoxistcha an'analar mazmunsiz bo'lib, g'ayriqaliy xususiyatga ega. Lekin ko'p hollarda bu aqlga muvofiq deb qabul qilinadi, shunda mazoxistcha odatlar muhabbat yoki sadoqat niqobida ro'yobga chiqadi, nomukammallik kompleksi haqiqiy kamchiliklarni anglash o'rnni qoplayadi, iztirob chekish o'zarmas sharoitga yuklanadi. Mazoxistcha an'analing qarama-qarshi tomoni – sadistik (shafqatsiz)dir. U kuchli yoki kuchsiz tarzda namoyon bo'ladi, to'liq yoki qisman anglanadi, lekin bu holning umuman bo'imasligi juda kam uchraydi. Iztirob chekish jismoniy bo'lishi mumkin, lekin ko'p holda – bu ruhiy holatdir. Olim fikricha, kamsitish, qo'rqtish yashirin holda birovning kamsitilganini, qo'rquvini kuzatish»[15;197], - bu intilishning maqsadi hisoblanadi. Sadistik va mazoxistik tendensiyalar insonning ruhiy holati hissoblanib, hayotda o'z o'rnni topishga zo'raki intilishni anglatadi.

Sadistik va mazoxistik xarakter tahlil qilingandan so'ng, avtoritar xarakter tushunchasiga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq bo'lardi. Lekin avtoritar xarakterni tahlilidan oldin «avtoritet», «hokimiyat» tushunchalariga aniqlik kiritish kerak bo'ladi. Erix Fromm hokimiyatni ichki va tashqi hokimiyatga ajratib, ichki hokimiyat burch, vijdon sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi va vijdon haqida shunday yozadi. «Vijdon tashqi hokimiyatga qaraganda shafqatsizroq boshqaradi, yana buning ustiga, vijdon buyruqlarining mazmuni ko'pincha insoniy qadr-qimmatga nisbatan axloqiy normalarning talablariga mutlaqo mos kelmaydi»[4;141-142]. Vijdon o'zining qattiqqo'lligi bilan tashqi hokimiyatdan o'zib ketishi mumkin: axir, inson vijdon buyruqlarini o'zining buyruqlari sifatida his etadi-ku! U qanday qilib o'ziga qarshi bora oladi? Bugungi kunga kelib, «vijdon» ko'p jihatdan o'z salmog'ini yo'qotdi. Har bir odam agar boshqa odamlarning qonuniy huquqini buzmasa, mutlaqo erkin. U avtoritar hokimiyatning muhim xususiyati sifatida hokimiyat va kuchga bo'lgan munosabatni keltiradi. Uning fikricha, kuch avtomatik ravishda muhabbatni vujudga keltiradi. Kuch uni kuch ortida turgan qadriyatlar tufayli emas, balki o'z-o'zidan, kuch bo'lgani uchun jalb etadi. Erix Fromm fikricha, «hokimiyatga tashnalik kuch bilan emas, balki ojizlik bilan bog'liqdir. Hokimiyat kimnidir ustidan hukmronlik qilish bo'lsa, kuch o'zgarishlar qilishga qodir bo'lish deganidir. Agar inson kuchli ekan, ya'ni o'z shaxsining ozodligi va yaxlitligi asosida o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga qodir ekan, unga odamlar ustidan hukmronlik qilishning keragi yo'q va u hokimiyatga intilmaydi»[4;138].

FALSAFA

SHunday ekan, jamiyatimiz insonlarda hokimiyatga egalikni emas, kuchga egalikni qadrlashni o'rgatishimiz kerak. Chunki hukumronlik ojizlik, kuch qodirlikni anglatadi.

Mutafakkir hokimiyatga bo'lgan munosabatni ikkiga ajratadi: agar odamlar hokimiyatning kuchi etarli emasligidan umidsizlikka tushsalar, bunday hokimiyatga qarshi kurashishlari mumkin, ayni vaqtida yoki keyinroq boshqa sistema o'zining katta qudrati yoki katta va'dalari bilan ularning mazoxistik istaklarini qondirsa, o'shang a bo'ysunishlari mumkin. Avtoritar xarakterning hokimiyatga qarshi kurashi mohiyatan quruq maqtanishdir. Bu o'zidagi kuchsizlik hissini bartaraf etishga urinish bo'lib, anglangan va anglanmagan tarzda baribir bo'ysunaveradi. Faylasuf avtoritar xarakterni revolyutsioner emas, isyonchi deb ataydi va avtoritar xarakterning hayotga bo'lgan munosabatini shunday baholaydi, «u inson ozodligini cheklaydigan sharoitni sevadi, u taqdirga xursandchilik bilan bo'ysunadi. «Taqdir»ning qanday bo'lishi uning sotsial ahvoliga bog'liq. Lekin avtritar xarakter uchun tashqi hokimiyat mayjud va har doim unga itoat qiladi. Demak, butun avtoritar tafakkurning umumiyligi hayot insondan tashqaridagi, uning manfaat va istaklaridan tashqaridagi kuchlar tomonidan belgilangan, degan ishonchdadir. Baxtli bo'lishning yagona imkoniyati ana shu kuchlarga bo'ysunishdir. SHunday ekan, Fromm falsafasiga ko'ra, har qanday nevrozning mohiyatini xuddi normal rivojlanish singari-ozodlik va mustaqillik uchun kurash tashkil etadi. Juda ko'plab normal odamlar uchun bu kurash ortda qolgan, bu kurash to'la taslim bo'lish bilan yakun topgan; ular o'z shaxsini qurban qilib, ular yaxshi moslashib oldilar va normal odamlar hisoblanadilar. Nevrotik - bu to'la bo'ysunishga qarshilik ko'rsatishni davom ettirayotgan, nevrozni ichki bartaraf etib bo'lmaydigan qaramlik bilan ozodlikka intilish o'rtaidi konfliktni hal etishga samarasiz urinayotgan kishi sifatida tushunish mumkin»[4;160-161]. Inson qalbidagi to'la bo'ysunishga qarshilik unda nevrotik xolatni keltirib chiqaradi.

Inson hayotini halokatga boshlovchi yovuzlik manbai bo'lgan mayllar mavjud bo'lib, ularga nekrofiliya va narsitsizm kiradi. Erix Fromm vayronkorlikni yaratuvchi ushbu mayllar ustidagi izlanishlari asosida ular keltirib chiqaradigan xastaliklar va xolatlarni tahlil qiladi. Vayronakorlik hissi hayotga nisbatan qarashga va o'zini tutishga asoslangan ikki qarama-qarshilik holatida namoyon bo'ladi: nekrofiliya va biofiliya. Biofilning ichki dunyosida hayotga muhabbat asosiy ma'noga ega bo'ladi. Bunday odamning dunyoqarashi mexaniklikka umuman qarama-qarshi, u uchun asosiy mazmun bu funksional organik dunyoqarash: ya'ni u hayotdagi hamma narsani umumiyligi bog'liq bo'lgan birlik sifatida ko'radi, bog'liq bo'limgan mexanik birlik sifatida emas[17;59]. Mutafakkirning nekrofiliya tendensiyasi tadqiqi ispan olimi Unamuno tomonidan aytilgan «Yashasin o'lim!» shioriga asoslanadi[16;34]. Bu shior orqali insondagi nekrofil holatning mohiyatiga kirib borish mumkin. Insondagi ruhiy va axloqiy xatti-harakatlardan biofiliya va nekrofiliya o'rtaida juda katta tafovut yo'qligi kelib chiqadi. Bir inson tamoman biofil yoki tamoman nekrofil bo'lmaydi[16;36]. Ko'pchilik insonlarda ikkala mayl ham, ya'ni biofillik ham, nekrofillik ham mavjud bo'ladi. Ahamiyatlisi, insonda ikkala mayldan birining aniq mavjudligi yoki yo'qligida emas, insoniy munosabatlarda qay birining ko'proq namoyon bo'lishidadir.

Nekrofiliya o'limga muhabbat sifatida ontologik va ijtimoiy-falsafiy mohiyatga egadir. Bunday odam psixikasida ikki xil dunyoqarash ziddiyatini ko'rish mumkin va uning o'zi ham bu ziddiyatning qanday boshlangani hamda mavjud ekanligini bilmaydi. Nekrofil o'lim dunyosida yashab, tiriklik dunyosida yashayabman degan fikrda bo'ladi. Fromm fikriga ko'ra, buni ko'pgina hayotiy vaziyatlarni o'rganib chiqish uchun kalit sifatida ko'rish mumkin. Biroq, bunday odam haqiqatni qanday tushunish mumkin, qanday mexanizm orqali bu ikki fikr qarama-qarshiligidini tushunib etishi mumkin? O'limga nekrofiliyanı muhabbat sifatida ko'rishni to'g'ri deb hisoblaydi; shu bilan birgalikda barcha tiriklikni o'likga aylantirish xohishi sifatida, vayronakorlik uchun buzg'unchilik sifatida; va barcha mexanik bo'lgan narsalarga muhabbat sifatida ko'rish mumkin. SHunga qo'shimcha sifatida nekrofiliya bu hayotni zo'ravonlik bilan buzib tashlanishga ehtiros, - deb hisoblaydi. Bundan kelib chiqadiki nekrofil dunyoga mexanik muhit sifatida, odamlarga narsa sifatida qaraydi. Nekrofiliya nafaqat muayyan odamlarda, balki bugungi ommaviy depersonalizatsiya dunyosida keng shakllanadi. U sanoat madaniyatining ichki tarkibiga kirgan, chunki «laganbardorlik» bu madaniyatning asosiga aylandi. SHuning uchun texnika odamning hayotiga olib kelgan foydasidan ko'ra, odamni o'ldirishdag'i vobastaligi bir necha marotaba kattaroq. Nekrofiliya aql va sivilizatsiya evalyusiyasi natijasida kelib chiqdi, texnika jinniligining mevasidir. Olim fikriga ko'ra, nekrofil texnika va mexanikani xudoga tenglashtiradi. Bu sohada Fromm G'arb mutafakkirlari J.Elyul va L.Memfordlarning hozirgi texnikaviy rivojlanishning odamga yomon ta'siri haqidagi fikriga qo'shiladi. Buning natijasida inson tabiiy

ildizlarni yo'qotishni boshlaydi. U buyumlar dunyosiga sho'ng'iysi, tabiatni bo'laklab tashlaydi va o'zida vayronakorlikga ehtirosni topadi. Mohiyatan nekrofiliya bu o'lklarni sevish bo'lsa, biofiliya esa hayotni, tirkilikni sevishni anglatadi. Nekrofiliya tushunchasi asosan tubanlik sifatida baholansada, faylasuf Unamuno tilidan aytilgan «Yashasin o'lim!» shiori orqali uning tubanligini emas, hayotdan nafratlanishini tushunish mumkin.

Nekrofil o'tmish bilan yashaydi va kelajakni tamoman unutadi. Uning ichki dunyosi ham g'ayritabiyl bo'lib, o'zida mayjud bo'lgan hissiyotlar va xotiralarining mohiyatini himoya qilishga urinadi. Hammadan uzoqlashib, qonun-qoidalarga va tuzumga bandi insonga aylanadi. O'zida shakllangan qadriyatlar normal hayot kechirayotgan insonlar yaratgan qadriyatlarning tamoman aksi bo'ladi. Ushbu maylini tahlil qilishda unga xos xususiyatlarni ham ko'rib chiqish kerak. «Nekrofillik xususiyatlari o'ldirish istagi, buzg'unchilik, zo'ravonlik, sadizm kiradi»[16;42]. Bir insonda yuqoridaqilarning biri ko'proq shaklda namoyon bo'lsa, ikkinchi insonda boshqa bir xususiyat ko'proq namoyon bo'ladi.

Nekrofiliya maylining qarama-qarshisi biofiliya bo'lib, hayotni sevishni anglatadi. Ushbu mayl insonning biologik holatida, hissiyotlarida, tafakkuri va ijtimoiy munosabatlarida yuzaga chiqadi. Hayotni sevish istagini atrofimizdagi barcha jonilarda ko'rishimiz mumkin. YAshab qolishga urinish, o'limga qarshi kurashish biofiliyaning eng ibtidoiy ko'rinishlari hisoblanadi. Biofillik ko'proq yaratuvchilik mayli orqali yuzaga chiqadi. «Hayotni sevgan har bir inson umri davomida hamma joydagи rivojlanish va yuksalishga qiziqish bilan qaraydi. Qo'lga kiritganlarini saqlab qolish bilan birga, yangilarini qo'shish va yaratishga harakat qiladi. Insonga jonsiz buyumga qaragandek, buzg'unchi munosabatda emas, balki muhabbat bilan oqilona munosabat bog'lashni istaydi»[16;45]. SHunday ekan, yashash istagi va muhabbat umidi bilan yashashni rahbatlantirish lozim.

Biofiliya axloqining ham o'ziga xos ijobiy va salbiy tomonlari mavjud. Unga ko'ra hayotga xizmat qiluvchi hamma narsa yaxshi, o'limga xizmat qiluvchi narsalar esa yomon hisoblanadi. Yaxshilik yashashga, rivojlanishga, yangilikni ochiq qabul qilishga bo'lgan hurmatdir. Hayotni bo'g'uvchi, cheklovchi, o'ldiruvchi hamma narsa yomonlikdir. Hayotni sevadigan inson o'zidan nafratlanmaydi, uzindan uzoq pushaymonlik va aybdorlik hissi ichida yashamaydi. Bolalarda yashashga ishtiyoqni kuchaytirishning eng samarali usuli ularni hayotni sevuvchi insonlar bilan birga bo'lishidir. «Chaqaloq ulg'ayishida boshqalar bilan iliq va samimiymunosabatga kirishishi, erkinlikni his qilishi, tahdidlardan uzoqda bo'lishi, yashash san'atini o'rgatuvchi yo'boshchi va haqiqatdan ham qiziqarli hayot tarzi – hayotga bo'lgan muhabbatni kuchaytiruvchi omillar hisoblanadi»[16;50]. Yuqoridaqilarni aksi bo'lgan omillar nekrofeliyani kuchayishiga asos bo'ladi.

Biofiliyani kuchayishi uchun kerak bo'ladiyan ijtimoiy shartlar individual rivojlanishni ta'minlovchi mayllarni yaratuvchi shartlar bilan aynidir. Asosiysi, ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarni etarli ta'minlanish holati yashash ishtiyoqini orttiradi. Inson qalbining bir qismi buzg'unchilikka qarshi yashovchanlikni ta'minlashdan iboratdir. Hayotga bo'lgan ishtiyoqini kuchayib borishini ta'minlovchi boshqa bir shart buadolatsizlikni yo'qolishidir. Yashash ishtiyoqini kuchaytiruvchi yana bir muhim shart bu erkinlikdir. Insonni cheklovchi siyosiy zanjirlardan xalos bo'lib, ozod bo'lishi etarli emas. Yashash istagini kuchayishi uchun biror narsa qila olish erkinligiga ega bo'lish muhimroqdir. Bunday erkinlikni his qilish uchun faol va mas'uliyatli shaxs bo'lish kerak. Demak, yashash ishtiyoqi havfsizlik,adolat va erkinlik mavjud bo'lgan jamiyatda kuchli bo'ladi. «Havfsizlik - farovon yashash uchun kerakli fundamental moddiy shartlarni tahlika ichida qolmasligi;adolat - hech kimni boshqa insonni maqsadlari uchun vosita sifatida foylalanilmasligi; erkinlik - hammaga jamiyatning faol va mas'uliyati a'zosi bo'lish imkoniyatining mavjudligidir»[16;51]. Haqiqatdan ham, jamiyatda insonlarni havfsiz, erkin vaadolat ichida yashashlari juda muhim hisoblanadi. Ijtimoiy shartlar faqat robotlarni tug'ilishiga sharoit yaratса, yashash ishtiyoqi emas, o'limsevarlik kuchayib boradi.

XULOSA

Erix Frommning biofiliya va nekrofiliya tendensiyalari tahlili Freydning yashash va o'lim instinkti bilan o'xshash hamda farqli tomonlari mavjud ekanligini ko'rsatadi. Mutafakkir nekrofiliyani shakllantirgan ijtimoiy shartlarga to'xtalib, insoniyat nima uchun yadroviy urish yoqasiga kelib qolganligi masalasini qo'yadi. Uning fikricha, tarixda juda ko'plab urushlar bo'lgan, lekin bosqinchilikka qarshi himoyalananish, iqtisodiy taqchillik, ozodlikka intilish, shon-shuhrat istagi, farovon yashash umidi kabi sabablar yadroviy urish uchun etarli bo'laolmaydi. YAdroviy urush bir necha daqiqalarda insoniyatni yo'q bo'lib ketish xavfini yaratadi.

FALSAFA

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Рузматова Г. Руҳият таҳлили фалсафаси. –Тошкент: Нишон-ношир, 2014. –Б.264; Алимасов В. Инсон таназзули (Эрих Фроммни ўқиб). –Б. 110-122. // Фалсафа ёхуд фикрлаш чанқоги. –Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2007. –278 б.
2. Раҳмон Қўчқор. Қалб илми эгаси // Жаҳон адабиёти журнали -2013. № 3. –Б.177-179.
3. Фромм Э. Бегство от свободы. –Москва: Прогресс, 1990. –С.280.
4. Fromm E.Özgürlikten kaçış. –Ankara: Teknografik Matbaasi, 1996. –S.13.
5. Добреньков В.И. Неофрейдизм в поисках «истины» (Иллюзия и заблуждения Эриха Фромма). – Москва: Мысли, 1974. –С.144.
6. Егорова И.В. Философская антропология Эриха Фромма. Москва.: 2002. –С.164.
7. Жалолиддин Румий. Ичингдаги ичингдадир. Тошкент: Ёзувчи, 1997. -Б.57.
8. Фромм Э. Севги санъати. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011. –Б. 124.
9. Фромм Э. Здоровое общества догмат о Христе. – Москва: ACT: Транзиткнига, 2005. –С.571.
10. Фромм Э. Психоанализ и этика. – Москва: Республика, 1999. –С.244.
11. Фромм Э. Человек для самого себя. – Москва: ACT: ACT МОСКВА, 2009. –С.763.
12. Фромм Э. Искусство любить. – Москва: Педагогика, 1990. –С.157.
13. Фромм Э. Иметь или быть? – Москва: Прогресс, 1990. –С.330.
14. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. –Москва: Республика, 1994. –С.58.
15. Рузматова Г. Руҳият таҳлили фалсафаси. –Тошкент: Нишон-ношир, 2014. – Б.197.
16. Fromm E. Sevginin ve şidetin kaynağı. –İstanbul: Payel yayınevi, 1990 -S.50
17. Агапов П.В. Эрих Фромм о человеческой агрессивности и деструктивности: опыт философско-антропологического анализа. // Вестник МГУКИ, 2012. № 6 (50) ноябрь–декабрь.-С.59.